

Λαογραφικά

ΓΕΝΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- ❖ Να γνωρίσουν οι μαθητές όσο το δυνατόν περισσότερες μορφές της νεοελληνικής λαϊκής παράδοσης.
- ❖ Να έρθουν σε επαφή με ποικίλα λογοτεχνικά είδη της λαϊκής παράδοσης (παραμύθια, θέατρο σκιών, δημοτικά τραγούδια) και να γνωρίσουν, σε πρώτο επίπεδο, τα ειδικά χαρακτηριστικά του καθενός.
- ❖ Να διαπιστώσουν ότι αντιλήψεις, νοοτροπίες και έθιμα της λαϊκής παράδοσης αποτελούν κεντρικά θεματικά μοτίβα στη λογοτεχνία και ότι εξακολουθούν να αξιοποιούνται και σε σύγχρονα λογοτεχνικά έργα.
- ❖ Να γνωρίσουν εμβληματικές φιγούρες και τύπους του θεάτρου σκιών (Καραγκιόζης, Χατζηαβάτης, Μπαρμπαγιώργος).

ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

A. ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΙ ΤΡΟΠΟΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Πέρα από την καθιερωμένη ανάλυση των ανθολογημένων κειμένων, τα παραμύθια, τα νανουρίσματα και το θέατρο σκιών προσφέρονται ιδιαίτερα για να διδαχτούν με εναλλακτικούς τρόπους, ώστε να προκληθεί το ενδιαφέρον των μαθητών. Η αφήγηση παραμυθιών από παραδοσιακούς ερασιτέχνες (γιαγιάδες, παππούδες) ή επαγγελματίες παραμυθάδες, η ακρόασή τους από σύγχρονες ηχογραφήσεις και βιντεοσκοπήσεις, η παρακολούθηση παραστάσεων Καραγκιόζη, η πρόσκληση караγκιοζοπαιχτών στο σχολείο, η ακρόαση ηχογραφημένων νανουρισμάτων (και γενικά δημοτικών τραγουδιών), αλλά και η πρόσκληση παραδοσιακών τραγουδιστών και μουσικών συγκροτημάτων, είναι μερικοί από τους τρόπους που μπορεί να επιλέξει ο διδάσκων. Ειδικά για τον Καραγκιόζη, μπορεί να αξιοποιηθούν και οι προτεινόμενες διευθύνσεις στο διαδικτυο όπου το σχετικό υλικό το οποίο συγκεντρώνεται είναι και πλούσιο και ελκυστικό.

B. ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Τα παράλληλα κείμενα που συστήνονται για τα ανθολογημένα έργα της ενότητας αυτής μπορούν να αξιοποιηθούν για να συμβάλουν στην κατανόηση και εμπέδωση χαρακτηριστικών γνωρισμάτων της μορφής και της δομής των λαογραφικών κειμένων. Έτσι, μέσα από τα προτεινόμενα για συνανάγνωση παραμύθια και νανουρίσματα είναι δυνατόν να γίνουν παρατηρήσεις σχετικά με τη δομή και την τυπολογία των παραμυθιών και των νανουρισμάτων, σχετικά με τις στερεότυπες τεχνικές που χρησιμοποιούνται κ.ά. Σε άλλες περιπτώσεις μπορεί να χρησιμεύσουν για να διαφανεί σαφέστερα ο χαρακτήρας των ηρώων (π.χ. στην περίπτωση του Καραγκιόζη και των άλλων προσώπων του θεάτρου σκιών).

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΕΚΤΑΣΗ

Ο καθηγητής καλό είναι να αναθέσει ατομικές ή ομαδικές εργασίες, που θα σχετίζονται με τη συγκέντρωση παραμυθιών, λαϊκών παραδόσεων, δημοτικών τραγουδιών, λαϊκών δοξασιών, λαογραφικών εθίμων από τις περιοχές καταγωγής ή διαμονής των μαθητών. Σε περιπτώσεις σχολείων όπου φοιτούν μαθητές από άλλες χώρες, η συγκέντρωση τέτοιου είδους υλικού μπορεί να αποτελέσει ερέθισμα για να γίνουν συγκρίσεις και να εντοπιστούν οι ποικιλίες του λαογραφικού φαινομένου, μέσω του οποίου εκφράζεται η λαϊκή συνείδηση σε διαφορετικούς τόπους. Εξίσου εποικοδομητικές μπορούν να αποβούν και οι επισκέψεις σε λαογραφικά μουσεία, αλλά και, εφόσον είναι εφικτό, σε μουσεία με ειδικότερο λαογραφικό ενδιαφέρον: π.χ. στο Κέντρο Έρευνας της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών (όπου διασώζονται καταγραμμένα παραμύθια, παραδόσεις και δημοτικά τραγούδια –με πλούτο παραλλαγών– από διάφορες περιοχές της Ελλάδας), σε μουσεία παραδοσιακών μουσικών οργάνων κ.ά. Επίσης, με αφορμή το κείμενο του Καραγκιόζη θα μπορούσε να ανατεθεί σε μαθητές το ανέβασμα μιας παράστασης ολόκληρου του έργου ή συγκεκριμένων σκηνών του.

Λαϊκό παραμύθι

Το πιο γλυκό ψωμί

Πηγή

Νεοελληνικά λαογραφικά κείμενα, επιμέλεια Δημήτριος Λουκάτος, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 48, Ζαχαρόπουλος, σ. 160-162.

Στόχοι

- ❖ Να έρθουν οι μαθητές σε δημιουργική επικοινωνία με ένα αξιόλογο λαογραφικό κείμενο και να κατανοήσουν ότι το λαϊκό αφήγημα είναι –μαζί με το δημοτικό τραγούδι– η σημαντικότερη γλωσσική και λογοτεχνική εκδήλωση του λαού μας.
- ❖ Να γνωρίσουν τα βασικά χαρακτηριστικά του περιεχομένου και της μορφής των λαϊκών αφηγήσεων.
- ❖ Να προβληματιστούν πάνω στο θέμα της εργασίας ως πηγής χαράς και ικανοποίησης.

Θεματικά κέντρα

- ❖ Η «δυστυχία» της απραξίας: ο βασιλιάς τα είχε όλα, δε χρειαζόταν να προσπαθήσει για τίποτε· κι όμως αυτό το γεγονός τον έκανε δυστυχημένο. Η δυστυχία στο παραμύθι εκφράζεται αλληγορικά ως ανορεξία.
- ❖ Η σοφία και η εσωτερική γαλήνη του βιοπαλαιστή. Ο εργάτης της γης αντλεί ικανοποίηση μέσα από τη δουλειά και την απλότητα.
- ❖ Το ψωμί ως προϊόν και ως αμοιβή του ανθρώπινου μόχθου.

Ενδεικτική ερμηνευτική προσέγγιση

Η προφορικότητα της αφήγησης, η απλότητα του μύθου, η εκφραστική λιτότητα και η ανθρωπιστική διάθεση κάνουν το παραμύθι μας, και γενικά το ελληνικό λαϊκό αφήγημα, ένα γραφικό καθρέφτισμα της κοινωνικής ζωής του τόπου.

Η προσέγγιση μπορεί να ξεκινήσει από μια πραγματολογική θεώρηση των παραμυθιών, επισημαίνοντας ότι σε όλους τους λαούς το παραμύθι: α) ψυχαγώγησε το κοινό σε ώρες δουλειάς, ταξιδιού, οικογενειακής ζωής, β) διεύρυνε τη φαντασία και τις γνώσεις του κοινού αυτού, γ) καλλιέργησε την αφήγηση και έγινε πρόδρομος της λογοτεχνίας. Ανάλογα με το περιεχόμενό τους τα παραμύθια διακρίνονται σε μυθικά, εξωτικά, διηγηματικά, θρησκευτικά, σατιρικά κ.ά. Τα παραμύθια κάθε χώρας είναι συνήθως παραλλαγές ενός παγκόσμιου προτύπου, αλλά διατηρούν το εθνικό χρώμα τους στη γλώσσα, στα στοιχεία της καθημερινής ζωής, στα αφηγηματικά μοτίβα και στον τρόπο της διήγησης. Διευκρινίζεται ότι αφηγηματικά μοτίβα είναι τα επιμέρους θέματα της ιστορίας (εδώ: ανορεξία – συμβουλή – δοκιμασία), ενώ οι βασικοί αφηγηματικοί τρόποι είναι η αφήγηση (η εκτύλιξη της ιστορίας από τον αφηγητή), οι διάλογοι, η περιγραφή.

Στη συνέχεια η διδασκαλία καλό είναι να εστιάζει στο περιεχόμενο και στη μορφή του λαϊκού παραμυθιού. Ο μύθος του εν λόγω παραμυθιού δομείται πάνω στα μοτίβα πρόβλημα-συμβουλή, δοκιμασία-ικανοποίηση. Το πρόβλημα είναι η ανορεξία του βασιλιά για

τα πλούσια φαγητά του παλατιού. Η ελληνική λαϊκή θυμοσοφία με τη μορφή του γέροντα συστήνει το «γλυκό ψωμί», το βασικό διατροφικό είδος των απλών ανθρώπων. Το γλυκό ψωμί, ωστόσο, το κερδίζει κανείς με τη δουλειά και το μόχθο από την καλλιέργεια της γης. Έτσι, η δοκιμασία του βασιλιά στις τρεις μέρες σκληρής δουλειάς θα του χαρίσει την πολυπόθητη όρεξη, θα δώσει δηλαδή χαρά και νόημα στη ζωή του (ανάλογα μοτίβα συναντάμε και στο ανατολίτικο λαϊκό παραμύθι «Ο βασιλιάς και το αηδόνι»· η μελαγχολία εκείνου του βασιλιά θεραπεύεται με το γλυκό κελάηδημα ενός αληθινού πουλιού). Το αφηγηματικό μοτίβο της δοκιμασίας είναι συνηθισμένο τόσο στους αρχαίους μύθους (άθλοι του Ηρακλή, μύθος του Ιάσονα, του Οιδίποδα) όσο και στα ανατολίτικα και ευρωπαϊκά παραμύθια στα οποία ο ήρωας καλείται να εκτελέσει τις παραγγελίες που του αναθέτει κάποιος άλλος.

Ιδιαίτερα να προσεχθούν οι ανθρώπινοι χαρακτήρες του παραμυθιού, που είναι οικείοι και καλόβολοι. Ο βασιλιάς, ενώ στην αρχή παρουσιάζεται αυταρχικός και απειλητικός, στη συνέχεια υπακούει στις παραινέσεις του σοφού γέροντα (ευνοημένος ήρωας), ημερεύει και γίνεται ευτυχής. Ο αφηγητής δεν παραλείπει να φέρει την αφήγηση στα μέτρα και τις ανάγκες των ακροατών του και να ευχηθεί «να τρώαμε κι εμείς έτσι!».

Ως προς τη μορφή, το λαϊκό παραμύθι έχει λιτή αφήγηση, παρατακτική σύνταξη και απέριτη γλώσσα. Οι διάλογοι, όπως και η αφήγηση, είναι φυσικοί, βιωματικοί και διατηρούν τη ζωντάνια του προφορικού λόγου («να μην τα πολυλογούμε» κ.λπ.). Ο λαϊκός αφηγητής είναι υποχρεωμένος να αρθρώσει το λόγο του με τέτοιο τρόπο ώστε να ανταποκρίνεται στο γλωσσικό αισθητήριο και στα πολιτισμικά βιώματα του κοινού που τον παρακολουθεί με παιδική περιέργεια και αθωότητα.

Ενδεικτική αξιολόγηση

1. Η υπόθεση του παραμυθιού εκτυλίσσεται πάνω σε επιμέρους θέματα (αφηγηματικά μοτίβα). Το πρώτο θέμα είναι το πρόβλημα του ήρωα, δηλαδή η ανορεξία του βασιλιά. Γράψτε και τα υπόλοιπα θέματα με τη σειρά που εμφανίζονται στο παραμύθι.
2. Γνωρίσματα του λαϊκού παραμυθιού είναι η προφορικότητα, η σύνδεσή του με τη ζωή και τις ασχολίες των ανθρώπων, η διδακτική πρόθεση. Μπορείτε να βρείτε στο παραμύθι σημεία που επιβεβαιώνουν αυτή την παρατήρηση;
3. Ποιος ήρωας προκαλεί τη συμπάθειά σας; Αιτιολογήστε την επιλογή σας.
4. «...η ζάχαρη του ψωμιού σου ήταν ο ιδρωτας που έχυσες για να το φτιάξεις»: Ποιο είναι το νόημα αυτής της φράσης;

Βιβλιογραφία

- Επιθεώρηση Παιδικής Λογοτεχνίας*, τόμ. 3 (1988, αφιέρωμα: «Το παραμύθι και οι παραμυθάδες»).
- Λαϊκό παραμύθι και παραμυθάδες στην Ελλάδα*, επιμέλεια Β. Αναγνωστόπουλος, Καστανιώτης, Αθήνα 1995.
- Λουκάτος Δ., Εισαγωγή στο *Νεοελληνικά λαογραφικά κείμενα*, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 48, Αετός, σ. ζ'-κδ'.
- , *Εισαγωγή στην ελληνική λαογραφία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1978.

Μέγας Γ., *Ελληνικά παραμύθια*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1978.
 Μερακλής Μ., *Τα παραμύθια μας*, Κωνσταντινίδης, Θεσσαλονίκη, χ.χ.

Αντώνης Μόλλας

Η πείνα του Καραγκιόζη

Πηγή

Αντώνης Μόλλας, «Το χάνι του Μπαρμπαγιώργου» στο *Ο Καραγκιόζης*, τόμ. Α', επιμέλεια Γιώργος Ιωάννου, Ερμής, Αθήνα 1971, σ. 49-51.

Στόχοι

- ❖ Να έρθουν σε επαφή οι μαθητές με τη μεγάλη παράδοση του θεάτρου σκιών και να γνωρίσουν τους ήρωές του μέσα από τα καταγραμμένα κείμενα των παραστάσεων.
- ❖ Να γνωρίσουν την τυπολογία των προσώπων του θεάτρου αυτού και να συνειδητοποιήσουν τις αναλογίες που έχουν με τύπους και κοινωνικές ομάδες της παλαιότερης νεοελληνικής κοινωνίας.

Θεματικά κέντρα

- ❖ Θέατρο σκιών. Προέλευση, σταθμοί, δημιουργοί.
- ❖ Λαϊκές θεατρικές παραστάσεις. Αμεσότητα, χιούμορ, σάτιρα.
- ❖ Λαϊκή παράδοση και σύγχρονα θέματα στον Καραγκιόζη.

Ενδεικτική ερμηνευτική προσέγγιση

Το θέατρο σκιών, το γνωστό αυτό είδος του λαϊκού θεάματος, έχει αφετηρία του την Άπω Ανατολή. Με τη μεσολάβηση των Αράβων και των Τούρκων φτάνει στα Βαλκάνια και στην Ελλάδα. Στον εξελληνισμό του τουρκικού Karagöz σημαντικό ρόλο έπαιξε, γύρω στα 1880, ο Πατρινός καραγκιοζοπαίχτης Μίμαρος. Κορυφαία είναι και η συμβολή του Αντώνη Μόλλα, ο οποίος εμπλούτισε τον Καραγκιόζη με αντιπροσωπευτικούς ελληνικούς τύπους (γύρω στα 1920).

Το λαϊκό θέατρο αποτελεί ενδιάμεση κατηγορία ανάμεσα στο πρωτογενές θέαμα και στο θέατρο. Ο Καραγκιόζης ως λαϊκή παράσταση είχε ομοιογενές και ευρύ λαϊκό κοινό που συμμετείχε με το νου και το συναίσθημα στο θέαμα.

Η αμεσότητα, το χιούμορ, η σάτιρα, η παιδαγωγική πρόθεση είναι τα συστατικά του λαϊκού θεάτρου, και ειδικότερα του θεάτρου σκιών. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η αμεσότητα της επικοινωνίας καραγκιοζοπαίχτη – κοινού.

Στο απόσπασμα από την κωμωδία του Αντώνη Μόλλα εμφανίζονται τρεις από τους χαρακτηριστικότερους τύπους του θεάτρου αυτού: ο Καραγκιόζης, ο Χατζηαβάνης και ο Μπαρμπαγιώργος. Από τη μελέτη του Γ. Ιωάννου (βλ. Βιβλιογραφία) αντλούνται και παρατίθενται τα βασικά χαρακτηριστικά των τριών προσώπων-τύπων που συναντάμε στον Καραγκιόζη και εμφανίζονται και στο συγκεκριμένο απόσπασμα:

1. «Ο Καραγκιόζης: Είναι ένας θεόφτωχος, μα αιώνια ζωηρός και κεφάλτος άνθρωπος του λαού, που κατοικεί με την οικογένειά του σε μια μεγάλη σύγχρονη ελληνική πόλη, Αθήνα μάλλον ή Πειραιά. Η κατοικία του είναι μια ετοιμόρροπη όσο και περιφνημη καλύβα. Απέναντί της, πάντως, λάμπει το σαράι του πασά [...]. Ο ίδιος ο Καραγκιόζης είναι κακομούτσουνος, σαν σάτυρος – σκυλομούτρης, όπως τον λέει ο ωραιοπαθής Βεληγκέκας. Επιπλέον παρουσιάζει και λίγη ή πολλή καμπούρα [...]. Ο Καραγκιόζης δεν ξέρει καλά καμιά τέχνη, είναι όμως πρόθυμος ν' ανακατευτεί παντού, ακόμα και σε επιστημονικές δουλειές, γιατί αποτυχαίνοντας δεν έχει τίποτε να χάσει. Το ξύλο, εξάλλου, δεν το φοβάται, το έχει συνηθίσει. Από αυτή την τάση του, να χώνεται με κάθε ευκολία σε όλες τις δουλειές, έχουν πηγάσει ένα σωρό κωμωδίες, όπου διά του Καραγκιόζη γελοιοποιούνται αγρίως διάφορα επαγγέλματα, επιστήμες και ιδιότητες [...]. Φυσικά, στα επαγγέλματα αυτά πάντα αποτυχαίνει, κάνει ζημιές, αποκαλύπτεται, και τέλος, ύστερα από πανηγυρικούς ξυλοδαρμούς, καταλήγει στην καλύβα του πεινασμένος όσο και πρώτα. Αυτή η αιώνια πείνα του, που διαλαλεί με όλους τους τόνους και τους τρόπους, είναι το σπαραχτικότερο μα και αληθινότερο παράπονο και ψυχικό τραύμα του ελληνικού λαού [...].»
2. «Ο Χατζηαβάνης: Εξωτερικά, τουρκοφέρνει περισσότερο απ' όλα τα άλλα πρόσωπα του θεάτρου σκιών. Σαν φιγούρα έμεινε σχεδόν ανεξέλικτος. Φορεί πάντα την τούρκικη φορεσιά και μια σκούφια [...]. Επίσης, είναι λίγο κουλός απ' το αριστερό χέρι, γι' αυτό συνήθως εικονίζεται να κρατάει το γενάκι του. Σαν χαρακτήρας είναι ακόμα πιο αντιλεγόμενος κι απ' τον Καραγκιόζη. Άλλοτε πονηρός και κλέφτης – πάντα όμως σοβαροφανής [...]. Όπως και να έχει το πράγμα, έξω απ' τον Καραγκιόζη, στο στόμα του ελληνικού λαού σήμερα, το όνομά του είναι συνώνυμο με τον κόλακα, τον δουλοπρεπή, τον αιώνια συμβιβαστικό και τον συνεργαζόμενο πάντα με τις δυνάμεις κατοχής της εξουσίας, όποιες κι αν είναι αυτές. Αλλά και μέσα στο θέατρο του Καραγκιόζη συχνά έτσι παρουσιάζεται, με την διαφορά ότι τις γαλιφιές του και τις ασυνειδησίες του τις κάνει για να βοηθήσει όχι μόνο τον εαυτό του, μα και τους συνανθρώπους του, το φίλο του Καραγκιόζη, ιδίως [...].»
3. «Ο Μπαρμπαγιώργος: Ο τύπος αυτός είναι ασφαλώς η κορυφαία δημιουργία των ελλήνων καραγκιοζοπαιχτών. Εκπροσωπεί το Ρουμελιώτη και γενικά τον πρωτόγονο και αφελή, αλλά σχετικά αγάλαστο στην ψυχή Έλληνα [...]. Πότε πότε “ροβολάει” στην πολιτεία είτε για δουλειές του είτε και για να γλιτώσει τον Καραγκιόζη απ' τα ατέλειωτα μπλεξίματά του. Εντούτοις, δεν έχει καθόλου καλή ιδέα για τον ανεψιό του, και «λουμποδύτ» τον ανεβάζει και τον κατεβάζει. Αλλά και ο Καραγκιόζης, σαν γνήσιος εξαθλιωμένος προλετάριος, τον ποτίζει διαρκώς με το φαρμάκι της αχαριστίας. Διαρκώς του κάνει “χουνέρια”, κι ο Μπαρμπαγιώργος μετά τα παθήματά του αγρίως του τις βρέχει [...]. Ο Μπαρμπαγιώργος μιλάει τα ρουμελιώτικα κι έχει, βέβαια, κι αυτός ένα σωρό αδυναμίες, που καθόλου δεν αποκρύβονται. Είναι σιγκούνης, προληπτικός και για τα καλά ερωτιάρης. Όταν είναι να “ροβολήσει” απ' τα βουνά στην πολιτεία, κάνει τέτοιες απίθανες και για όλες τις περιπτώσεις ετοιμασίες, που η περιγραφή τους είναι απ' τα ωραιότερα και αστειότερα κομμάτια του θεάτρου σκιών [...].»

Παράλληλα κείμενα

1. Για να φανεί η ποικιλία των θεμάτων του ρεπερτορίου του Καραγκιόζη αλλά και οι τύποι των πρωταγωνιστών (Καραγκιόζης, Χατζηαβάτης, Σιορ-Διονύσιος, Μπαρμπαγιώργος, Σταύρακας, Δερβέναγας, Μορφονιός, Κολλητήρης, Καραγκιόζαϊνα, Εβραίος, Μπέης, Πασάς, Βεζίρης), μπορεί να διαβαστούν μερικά από τα καταγραμμένα κείμενα των παραστάσεων του Καραγκιόζη, που συμπεριλαμβάνονται στην έκδοση του Γιώργου Ιωάννου (βλ. Βιβλιογραφία). Μπορεί επίσης να διαβαστούν ιστορίες από τις περιπέτειες του παλαιότερου λαϊκού αναγνώσματος του Μπερτόλδου.
2. Για την ενδιαφέρουσα αλλά και δύσκολη ζωή του καραγκιοζοπαίχτη προσφέρεται το διήγημα του Γ. Βλαχογιάννη «Της τέχνης τα φαρμάκια», *Διηγήματα*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα χ.χ., σ. 11-65.

Συμπληρωματική εργασία

Να μελετηθεί η γλώσσα του κειμένου. Τι προκαλεί εντύπωση, λαμβάνοντας υπόψη ότι η παράσταση απευθυνόταν σε λαϊκό κοινό;

Διαθεματικές εργασίες

1. Με αφορμή το απόσπασμα από το κείμενο του Αντώνη Μόλλα μπορεί να ανατεθεί σε μαθητές που έχουν κάποια έφεση στο σχέδιο να φιλοτεχνήσουν φιγούρες για τους ήρωες του Καραγκιόζη. Καλό θα ήταν να προηγηθεί ενημερωτική ξενάγηση, εάν είναι εφικτό, σε χώρους όπου εκτίθενται φιγούρες του θεάτρου σκιών (μουσεία, παραδοσιακά εργαστήρια κ.λπ.) ή επίσκεψη σε σχετικές με το θέμα ιστοσελίδες του διαδικτύου (βλ. Βιβλιογραφία).
2. Σε συνεργασία με τον καθηγητή της Μουσικής μπορεί να οργανωθεί και να ανεβεί από τους μαθητές μια σύντομη παράσταση Καραγκιόζη (σχετικά με την αξιοποίηση θεατρικών κειμένων στην Α' Γυμνασίου στο πλαίσιο του μαθήματος της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας βλ. την πρόταση της Αντιγόνης Τσαρμποπούλου «Θέατρο: η κωμική σκηνή» στον τόμο *Διαβάζοντας λογοτεχνία στο σχολείο... Μια νέα πρόταση διδασκαλίας*, επιμέλεια Βενετία Αποστολίδου, Βικτωρία Καπλάνη, Ελένη Χοντολίδου, Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα 2000, σ. 185-200).
3. Μπορεί επίσης να ανατεθεί σε ομάδες μαθητών να συλλέξουν πληροφορίες για την ιστορία του Καραγκιόζη (την καταγωγή του, την εμφάνιση και την εξέλιξή του στον ελληνικό χώρο κ.λπ.).

Βιβλιογραφία

Για την καταγωγή του Καραγκιόζη, την εμφάνιση και την πορεία του είδους στον ελληνικό χώρο κατατοπιστική είναι η εισαγωγή του Γιώργου Ιωάννου στην έκδοση *Ο Καραγκιόζης*, τόμοι Α'-Β', Ερμής, Αθήνα 1971.

Επίσης, βλ. Κατερίνα Μυστακίδου, *Οι μεταμορφώσεις του Καραγκιόζη*, Εξάντας, Αθήνα 1998, και Γιάννης Κιουρτσάκης, *Προφορική παράδοση και ομαδική δημιουργία (Το παράδειγμα του Καραγκιόζη)*, Κέδρος, Αθήνα 1996².

Πολύ πλούσιο σε υλικό είναι το CD-ROM *Καραγκιόζης, Η μαγεία του θεάτρου σκιών*, κείμενα – επιμέλεια Ντορίνα Παπαλιού, Καστανιώτης, Αθήνα 2001, στο οποίο περιλαμβάνο-

νται υλικό από πρωτότυπες παραστάσεις, δημοσίευτες φωτογραφίες από τα αρχεία των караγκιοζοπαϊχτών Μάνθου Αθηναίου και Μίμη Μάνου και, κυρίως, παιχνίδι, μέσα από το οποίο τα παιδιά μπορούν να κατασκευάσουν φιγούρες και να στήσουν τη δική τους παράσταση.

Βλ. και στην ιστοσελίδα του μουσείου του μεγάλου караγκιοζοπαϊχτή Ευγένιου Σπαθάρη http://www.karagiozismuseum.gr/spatharides/sotiris_spatharis_ergo.htm ή στην ιστοσελίδα του Πατρινού караγκιοζοπαϊχτή Κώστα Μακρή (<http://www.kostasmakris.gr>), όπου υπάρχει πλούσιο υλικό γύρω από την ιστορία του Караγκιόζη.

Δημοτικό τραγούδι

Ύπνε μου κι έπαρέ μου το

Πηγή

Γεώργιος Μ. Γεωργίου, *Καρπαθιακά*, τόμ. Α', Πειραιάς 1958, σ. 181.

Στόχοι

- ❖ Να γνωρίσουν οι μαθητές ένα τραγούδι που συνέθεσε η σύγχρονη λαϊκή μούσα της ακριτικής Καρπάθου για τη γέννηση ενός παιδιού και να απολαύσουν τη γλώσσα και το ρυθμό του.
- ❖ Να κατανοήσουν τη διαχρονική συνέχεια της παράδοσής μας με αφορμή το όμορφο έθιμο των «Εφτά», που συνεχίζεται μέχρι σήμερα.

Θεματικά κέντρα

- ❖ Ο πλούτος και η αφθονία των αγαθών ως προϋπόθεση ευτυχίας.
- ❖ Η συμβολή της μοίρας και ο ρόλος της θρησκείας. Συνύπαρξη παγανιστικών – χριστιανικών στοιχείων.
- ❖ Οι υπερβολές της αγάπης (όπως π.χ. τα αντίδωρα που τάζονται στον ύπνο).

Ενδεικτική ερμηνευτική προσέγγιση

Η γέννηση ενός παιδιού είναι το σημαντικότερο γεγονός στη ζωή της ελληνικής οικογένειας· γι' αυτό σε όλα τα μέρη γίνεται δεκτή με χαρά. Ιδιαίτερα εορτάζεται στην Κάρπαθο η γέννηση της κόρης, η οποία θα συνεχίσει την παράδοση της μητέρας της σε αξιοσύνη.

Στο νανούρισμα –το οποίο, ας σημειωθεί, αποτελεί σύγχρονη εκδοχή παλαιού τραγουδιού– υπάρχουν αρκετά από τα τυπικά γνωρίσματα του δημοτικού τραγουδιού, π.χ. ο δεκαπεντασύλλαβος στίχος, οι προσωποποιήσεις, οι υπερβολές, οι επαναλήψεις κ.λπ., αλλά και η ομοιοκαταληξία, αφού το νανούρισμα τραγουδιέται τονισμένο πάνω σε τοπικούς μουσικούς σκοπούς.

Είναι αξιοπρόσεχτο ότι ο τραγουδιστής παραβάλλει την Κάρπαθο και την κοντινή Ρόδο με την Αλεξάνδρεια και την Κωνσταντινούπολη, αφού τις προσφέρει ως αντίδωρο

στα δώρα του ύπνου. Η αφθονία των προϊόντων και ο πλούτος προβάλλονται ως ζητούμενα από τη μοίρα («το καλό σου ριζικό να κουβαλεί να φέρνει»)· παράλληλα, όμως, τόνιζεται και η προστασία του βρέφους από την Παναγία, τον Χριστό και τον Αϊ-Γιάννη. Γενικά, οι ευχές και τα παινήματα προς τη νεογέννητη παραπέμπουν σε παλαιές εποχές («τσεμπέρι με τα χάντρα»), με εξαίρεση την αναφορά στα δύο επαγγέλματα των υποψήφιων γαμπρών, «γιατροί και δικηγόροι», τα οποία απηχούν τις σύγχρονες προτιμήσεις.

Παράλληλο κείμενο

ΕΛΑ, ΥΠΝΕ

Έλα, ύπνε, και πάρε το, Χριστέ, 'ποκοίμισέ το,
πάν' το μες στου Μάη τ' αμπέλι και στου Γιάνν' το περιβόλι.
Κόψε το ένα σταφύλι, δώσε το κι ένα καρπούζι.
Το σταφύλι να το φάει, το καρπούζι να το παίξει,
να κομιάται σαν τ' αρνέλ' να ξυπνά σα μοσχαρέλ'.

περ. Θρακικά, τόμ. 1, 1928, σ. 138

Συμπληρωματική εργασία

Να αναζητήσουν και να βρουν οι μαθητές ποια στοιχεία από την παράδοση και ποια από τη σύγχρονη εποχή έχουν εισαχθεί στο νανούρισμά μας.

Διαθεματικές εργασίες

1. Ο ύπνος αποτελεί προσωποποιημένη μυθολογική θεότητα. Να ανατεθεί σε μαθητές να βρουν σχετικές πληροφορίες και εικαστικές απεικονίσεις του.
2. Αν οι μαθητές ζουν σε χωριά ή επαρχιακές πόλεις, να βρουν και να διαβάσουν στην τάξη τοπικά νανουρίσματα και έθιμα. Αν ζουν σε αστικά κέντρα, να αναζητήσουν και να ακούσουν έντεχνα (επώνυμα) νανουρίσματα.

Βιβλιογραφία

Καρπαθιακή λαογραφία. Όψεις του λαϊκού πολιτισμού, επιμέλεια Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Καρπάθου, Αθήνα 2001.

Μιχαηλίδης-Νουάρος Μιχαήλ, *Λαογραφικά σύμμεικτα Καρπάθου*, τόμ. Α', Αθήνα 1969².

Χιωτάκη-Σκευοφύλακα Πόπη, *Το έθιμο των «Εφτά» στην Κάρπαθο*, Αθήνα 2001.

Μελοποίηση

Νίκος Κυπουργός, *Νανουρίσματα*. Τραγούδι Σαββίνα Γιαννάτου (από τη Lyra).

Μαρία Ιορδανίδου

Τα φαντάσματα

Πηγή

Μαρία Ιορδανίδου, *Η αυλή μας*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1981 (απόσπασμα), σ. 114-119.

Στόχοι

- ❖ Να γνωρίσουν οι μαθητές τις διάφορες εκφάνσεις του λαϊκού βίου και πολιτισμού, τις συνήθειες και τα έθιμα του λαού μας.
- ❖ Να αναπτύξουν διάλογο σχετικά με τις προλήψεις και τις δεισιδαιμονίες και να προβληματιστούν για τις επιπτώσεις που μπορεί να έχουν στη ζωή μας.

Θεματικά κέντρα

- ❖ Ο άνθρωπος μπροστά στο άγνωστο και το δυσερμήνευτο.
- ❖ Η γνώση, η εκλογίκευση και το χιούμορ ως αντίδοτα των προλήψεων και των δεισιδαιμονιών.

Ενδεικτική ερμηνευτική προσέγγιση

Στην αρχή είναι καλό να κατανοήσουν οι μαθητές ότι ο άνθρωπος πολλές φορές, αδυνατώντας να εξηγήσει συμβάντα ή φαινόμενα ασυνήθιστα, τα αποδίδει σε υπερφυσικές δυνάμεις. Ο φόβος, η απορία και η εσωστρέφεια είναι τα γνωρίσματα του προληπτικού και του δεισιδαίμονα, ο οποίος φαντάζεται κινδύνους και αξιολογεί ως ύποπτες και καταστροφικές ακόμα και απλές συμπτώσεις.

Στο απόσπασμα αυτό οι ανεξήγητοι ήχοι στο νεκροταφείο πήραν στο μυαλό της ηρώιδας διαστάσεις θρίλερ. Η κατοπινή ωστόσο γνώση (ότι δηλαδή οι ήχοι προέρχονταν από τις κουκουβάγιες) απομυθοποίησε τις υπερφυσικές διαστάσεις και τοποθέτησε τα συμβάντα σε ρεαλιστική βάση. Το γεγονός ότι η απομυθοποίηση οδήγησε την αφηγήτρια στην απογοήτευση, πιθανόν να σημαίνει ότι ο άνθρωπος αισθάνεται κάποτε την ανάγκη να ερμηνεύει τα πράγματα μέσω των μύθων.

Συμπληρωματικές εργασίες

1. Ο φιλόλογος μπορεί να προτρέψει τους μαθητές να βρουν πληροφορίες για προλήψεις σχετικές με ζώα, φυτά, νεκρούς, φυσικά φαινόμενα, αριθμούς και να προκαλέσει συζήτηση γύρω από την πιθανή προέλευσή τους.
2. Να αναζητήσουν οι μαθητές σε λεξικά την ετυμολογία των λέξεων *πρόληψη* και *δεισιδαιμονία* για να κατανοήσουν καλύτερα το περιεχόμενό τους.

Βιβλιογραφία

Βλ. Ανδρέα Λασκαράτου, *Ιδού ο άνθρωπος*, όπου μεταξύ των πολλών χαρακτήρων υπάρχει και ο «Προληπτικός και δεισιδαίμων». (Βλ. Ανδρέα Λασκαράτου, *Άπαντα*, τόμ. Β', σ. 19-133: 95-97.)

Για τη δημιουργία των μύθων και την εξήγηση των συμβάντων από τα οποία δημιουργήθη-

καν αυτοί βλ. το βιβλίο του Ι. Ζερβού, *Μύθοι της ζωής*, Βιβλιοπωλείον Μ. Σαλιβέρου, Αθήνα, χ.χ. Για την έννοια του μύθου βλ. και στα περιοδικά *Γράμματα και Τέχνες*, τχ. 34 (1984), *Επιθεώρηση Παιδικής Λογοτεχνίας*, τόμ. 2 (1987), και *Διαδρομές*, τχ. 42 (1996). Κείμενα για ζώα και πουλιά μπορεί να βρει κανείς στο βιβλίο του Στέφανου Γρανίτσα, *Τα άγρια και τα ήμερα του βουνού και του λόγγου*, Ελευθερουδάκης, Αθήνα 1921 (και διάφορες επανεκδόσεις του).

Κοσμάς Πολίτης

Τα τσερκένια

Πηγή

Κοσμάς Πολίτης, *Στου Χατζηφράγκου*, επιμέλεια Πήτερ Μάκριτζ, Ερμής, Αθήνα 1990, σ. 140-143.

Στόχος

- ❖ Να γνωρίσουν οι μαθητές το λαϊκό έθιμο του πετάγματος του χαρταετού, όπως το τηρούσαν οι Έλληνες της Σμύρνης, και να το συνδέσουν με τις δικές τους εμπειρίες, τις σημερινές.

Θεματικά κέντρα

- ❖ Τα λαϊκά έθιμα στις αρχές του περασμένου αιώνα: το πέταγμα του χαρταετού.
- ❖ Η παιδική ηλικία, οι φίλοι και τα αυτοσχέδια παιχνίδια.
- ❖ Από την κατασκευή του «τσερκενιού» μέχρι το ανέβασμα «στα ουράνια»: τα στάδια τέλεσης του εθίμου.

Ενδεικτική ερμηνευτική προσέγγιση

Ο αφηγητής περιγράφει στο συνομιλητή του μια σκηνή από την παιδική ηλικία του στη Σμύρνη. Συγκεκριμένα αναφέρεται στο πέταγμα των χαρταετών (τσερκενιών), έθιμο ιδιαίτερα αγαπητό σε μικρούς και μεγάλους. Αξίζει να τονιστεί η πάνδημη συμμετοχή στο έθιμο αυτό, που μέσα στο κείμενο δηλώνεται με τις έξοχες μεταφορές και υπερβολές: «Πήχτρα ο ουρανός. Τόσο που δε βρισκανε θέση τα πουλιά», «το κάθε σοκάκι δεμένο με τον ουρανό» κ.λπ.

Οι μαθητές μπορούν να σχολιάσουν την ικανότητα των παιδιών να επινοούν παιχνίδια με κάθε αφορμή, όπως στην προκειμένη περίπτωση που οι ήρωες του αποσπάσματος συναγωνίζονται ποιος θα καταρρίψει το χαρταετό του άλλου. Οι δικές τους ανάλογες εμπειρίες προσφέρονται για διάλογο στο σημείο αυτό.

Επίσης αξίζει να σχολιαστεί η λεπτομερής περιγραφή της κατασκευής των τσερκενιών που κάνει ο αφηγητής, καθώς και η συσχέτισή τους με τις σημαίες των κρατών. (Εδώ θα χρειαστεί να εξηγήσει ο φιλόλογος ότι «Το πιο φτηνό τσερκένι ήταν ο Τούρκος», επειδή η σημαία τους ήταν απλή αλλά και διότι υπήρχε μια διαρκής «ένταση» στις σχέσεις τους.)

Τέλος, μπορεί να σχολιαστεί η γλώσσα του αποσπάσματος, που είναι η ντοπιολαλιά ενός λαϊκού ανθρώπου της Σμύρνης, με τουρκικές λέξεις και ιδιωτισμούς. Επίσης ο

νοσταλγικός τόνος που συνέχει την όλη αφήγηση και αποκαλύπτει τόσο τη συγκίνηση του αφηγητή για τα ευτυχημένα παιδικά χρόνια όσο και την αδιόρατη μελαγχολία του για μια εποχή που οριστικά χάθηκε.

Το κείμενο του Κοσμά Πολίτη μπορεί να διδαχτεί σε συνδυασμό με κείμενα από τη θεματική ενότητα «Παλαιότερες μορφές ζωής».

Παράλληλο κείμενο

Ευγένιος Σπαθάρης, «Τι θυμάμαι από τα παιδικά μου χρόνια», περιοδικό *Η λέξη*, τχ. 148 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1998: Αφιέρωμα: «Αναμνήσεις από την παιδική ηλικία»), σ. 604:

Για την Καθαρή Δευτέρα προετοιμαζόμασταν για τους αετούς, ποιος θα κάνει τον καλύτερο αετό σε σχέδιο. Πρώτα έπρεπε να εξασφαλίζαμε τις μάνες από καλάμι, που φτιάχναμε με κόλες χρωματιστές: εγώ τον έφτιαχνα, θυμάμαι, με τετράγωνα που σχημάτιζαν πλακάκια. Θυμάμαι, στην ουρά του αετού έβαζα ξυραφάκια κάτω κάτω, να κόβω τον σπάγγο του άλλου που ερχόταν από εκδίκηση να ρίξει το δικό μου. Έτσι, ή έχανε κανείς τον αετό του ή δεν ζύγωνε κοντά μου. Όσο για τις μεταμφιέσεις της τελευταίας Κυριακής, τσακωνόμασταν στα σπίτια της γειτονιάς, αλλά κανένας δεν μπορούσε να φανταστεί ποιος ήταν ο καθένας μας, αν ήταν κορίτσι ή άνδρας, ήμασταν πολύ αγαπημένα παιδιά, κορίτσια και αγόρια. Το βράδυ πηγαίναμε σε ένα σπίτι της γειτονιάς να φάμε μαζί όλοι, ο καθένας κάτι έφερνε μαζί του για το φαγοπότι του τραπέζιού. Εγώ, θυμάμαι, ήμουν επίσημα ή Ήρωας ή Πασάς, φορούσα στολές από τη θεατρική παράσταση του πατέρα μου, την λεγόμενη αποθέωση.

Συμπληρωματικές εργασίες

1. Να ζωγραφίσουν ένα χαρταετό από αυτούς που περιγράφει ο αφηγητής στην πέμπτη παράγραφο.
2. Να βρουν τα σχήματα λόγου που υπάρχουν στην πρώτη παράγραφο (μεταφορά, παρομοίωση, προσωποποίηση, υπερβολή κ.λπ.). Τι προσφέρουν στην αφήγηση;

Διαθεματική εργασία

Με τη βοήθεια του καθηγητή των Μαθηματικών να σχεδιάσετε διάφορους τύπους χαρταετών που να αντιστοιχούν σε γεωμετρικά σχήματα. Να συζητήσετε την πτητική τους δυνατότητα.

Βιβλιογραφία

Αναγνωστάκη Νόρα, «Κοσμάς Πολίτης», *Η μεσοπολεμική πεζογραφία*, τόμ. 7, Σοκόλης, Αθήνα 1988, σ. 252-309 (όπου και πλούσια βιβλιογραφία).

Ανοιχτό Σχολείο, τχ. 51 (αφιέρωμα: «Τα τσερκένια»).

Μάκριτζ Πήτερ, «Εισαγωγή», στο Κοσμάς Πολίτης, Στου Χατζηφράγκου, Ερμής Αθήνα 1990.

Ροδίτης Σάκης, *Τα μαθηματικά και ο χαρταετός*, Περί Τεχνών, Πάτρα 2003.

<http://www.hartaetos.gr/>

<http://www.physics4u.gr/news/2002/scnews502.html>